

Evaluating the degree of image and text coherence in newly authored Arabic Textbooks for junior high school based on the compositional (textual) metafunction in the theory of Gunther Kress and Theo Van Leeuwen

Behnam Aghaei Nezhad^{ORCID}

Ph.D in Arabic Language and Literature, University of Kashan, Kashan, Iran. b.aghaeinejad1@gmail.com

Abstract

One of the key factors in educational and instructional materials for effective meaning-making and achieving pedagogical goals is the appropriate alignment between images and their corresponding texts. Accordingly, the present study aims to assess the degree of coherence between main images and their associated texts in Arabic textbooks for junior high school, based on the compositional metafunction proposed in the theory of Gunther Kress and Theo van Leeuwen. This theory belongs to the domain of social semiotics and focuses on the analysis of images and texts. The research follows a descriptive content analysis method. To evaluate the relationship between text and image, five main images along with their lesson texts were selected from Arabic textbooks for grades 7 through 9. The degree of image and text coherence was then analyzed at three levels: high (ideal), moderate, and low. Representative examples from each level and grade are included in the article. The findings revealed that in approximately 73.34% of the analyzed images, there was no full and appropriate continuity with the related texts in a way that would support educational objectives and effective meaning transfer. Only 33.33% of the images demonstrated full alignment. Therefore, revisions in both the textual and visual content of these textbooks are necessary to enhance image and text coherence and thereby support more effective learning outcomes.

Keywords: Image, text, Arabic textbooks for junior high school, The theory of Gunter Kress and Theo Van Leeuwen, Compositional Metafunction.

Date Received: 1404-04-01 Revision date: 1404-04-29 Date of admission: 1404-05-27 Online publication date: 1404-07-20

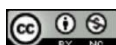
Citation of this article: Aghaei Nezhad, Behnam (2025). Evaluating the degree of image and text coherence in newly authored Arabic Textbooks for junior high school based on the compositional (textual) metafunction in the theory of Gunther Kress and Theo Van Leeuwen. *Research in Arabic language and literature education*, 7(2), pp. 85-103.

Publisher: Farhangian University

© the authors

[http:// https://amozesharabi.cfu.ac.ir](http://https://amozesharabi.cfu.ac.ir)

Article type: Research Article

تقييم مدى التناسب بين الصورة والنص في كتب اللغة العربية الجديدة للمرحلة الثانوية الأولى وفقاً للوظيفة التركيبية (النصية) في نظرية غونتر كريس وتيو فان ليووين

بهنام آقائي نجاد

دكتوراه في اللغة العربية و آدابها، جامعة كاشان، كاشان، إيران. b.aghaeinejad@gmail.com

الملخص

تُعَدُّ الملاءمة المثلى بين الصورة والنص المرافق لها من العوامل الأساسية في الكتب التعليمية والدراسية لنقل المعنى وتحقيق الأهداف التربوية. ومن هذا المنطلق، يهدف هذا البحث إلى تقييم مدى التناسب بين كل من الصور الرئيسية والنصوص المرتبطة بها في دروس كتب اللغة العربية للمرحلة الثانوية الأولى، وذلك استناداً إلى الوظيفة التركيبية (النصية) في نظرية غونتر كريس وتيو فان ليووين، وهي إحدى نظريات السيميائيات الاجتماعية في تحليل الصور والنصوص. وقد اعتمد البحث المنهج الوصفي من نوع تحليل المحتوى. ولتقييم العلاقة بين النص والصورة، تم اختيار خمس صور رئيسة مع نصوصها من كتب اللغة العربية للصفوف السابع حتى التاسع من المرحلة المتوسطة الأولى، وتم تحليل مدى التناسب بينها على ثلاثة مستويات: مرتفع (مثالي)، ومتوسط، ومنخفض. وقد تم عرض أمثلة من الصور والنصوص من كل مستوى في جميع الصفوف الثلاثة ضمن هذه الدراسة. وقد أظهرت النتائج أن نسبة ٧٣,٣٤% من الصور المدروسة لم تكن تتمتع بدرجة كافية من التناسق والاتساق مع النصوص ذات الصلة بما يحقق الأهداف التعليمية ونقل المعنى بشكل فعال، في حين أن ٣٣,٣٣% فقط من الصور أظهرت تناسقاً كاملاً. وبناءً على ذلك، توصي الدراسة بإجراء تعديلات على النصوص والصور الرئيسية في هذه الكتب، بغية رفع مستوى التناسب إلى المستوى المثالي، وتحقيق الفهم الأمثل للأهداف التعليمية لدى المتعلمين.

الكلمات الدلالية: الصورة، النص، كتب اللغة العربية المدرسية للمرحلة الثانوية الأولى، نظرية غونتر كريس وتيو فان ليووين، الوظيفة التركيبية.

ارزیابی میزان تناسب بین تصویر و متن در کتاب‌های عربی نونگاشت دوره متوسطه اول بر اساس فرانش ترکیبی (متنی) نظریه گونتر کرس و تنوون لیوون

بهنام آقائی نژاد

دکتری زبان و ادبیات عربی، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران b.aghaeinejad1@gmail.com

چکیده

یکی از مواردی که در کتاب‌های آموزشی و درسی برای انتقال معنا و تحقق اهداف آموزشی اهمیت زیادی دارد، تناسب مطلوب بین تصویر و متن مربوط به آن است. از این رو هدف پژوهش حاضر، بررسی میزان تناسب بین هر یک از تصاویر اصلی و متون مربوطه در دروس کتاب‌های عربی متوسطه اول بر اساس فرانش ترکیبی نظریه کرس و تنوون لیوون است. این نظریه یکی از حوزه‌های نشانه‌شناسی اجتماعی در تحلیل تصاویر و متون است. روش این پژوهش توصیفی از نوع تحلیل محتوا است. در ادامه برای بررسی رابطه بین متن و تصویر، از کتاب‌های عربی پایه هفتم تا نهم دوره متوسطه اول پنج مورد از تصاویر اصلی همراه با متن هر درس انتخاب شدند و میزان تناسب آن‌ها با متن مربوطه در سه سطح زیاد (ایده‌آل)، متوسط و کم مورد بررسی قرار گرفتند. از هر کدام از این سطوح در هر سه پایه، نمونه‌هایی از تصاویر و متن در این نوشتار آورده شده است. نتایج این پژوهش نشان داد که در اکثر تصاویر مورد بررسی معادل ۷۳،۳۴٪ پیوستگی کامل و مناسبی با متن مربوطه که مطابق با اهداف آموزشی و انتقال معنا باشد، وجود نداشت و فقط در ۳۳،۳۳٪ تصاویر مورد بررسی، تناسب کامل ایجاد شده بود. از این رو لازم است تغییراتی در متن و تصاویر اصلی این کتاب‌ها صورت بگیرد که میزان تناسب به سطح ایده‌آل برسد تا انتقال معنا و نیل به اهداف آموزشی برای فراگیران به‌صورت کامل حاصل گردد.

واژه‌های کلیدی: تصویر، متن، کتاب‌های درسی عربی متوسطه اول، نظریه گونتر کرس و تنوون لیوون، فرانش ترکیبی.

۱. مقدمه

تصاویر به‌عنوان وسیله کمک‌آموزشی، کمک زیادی در زمینه انتقال و فهم و درک مطالب آموزشی می‌کند. همچنین مطالعات بسیاری که در حوزه آموزش انجام شده، نشان داده است که تصاویر موجب تسهیل فرآیند یادگیری متون آموزشی و نیز افزایش سرعت یادگیری می‌شود.

در زمان‌های گذشته طراحان و نویسندگان کتاب‌های آموزشی و درسی بیشتر بر جنبه‌های متنی کتاب تأکید داشتند، اما امروزه همانطور که سایپ^۱ نیز اظهار می‌دارد علاوه بر جنبه‌های متنی بر جنبه‌های نگاره‌ای و تصویری کتاب هم تأکید می‌شود (به نقل از: Hutchinson & Torres, ۱۹۹۴: ۳۱۵).

امروزه تصاویر تقریباً در همه کتاب‌ها به‌ویژه کتاب‌های آموزشی و درسی به کار برده می‌شوند. تحقیقات نشان داده است که وقتی از متن و تصویر همزمان برای آموزش استفاده می‌شود نسبت به زمانی که متن به‌تنهایی به کار برده می‌شود، میزان یادگیری بیشتر است؛ زیرا یادگیری انسان‌ها به روش‌های مختلفی صورت می‌پذیرد که یکی از این روش‌ها مشاهده تصاویر است. زمانی که انسان به تصاویر، طرح‌ها و عکس‌ها نگاه می‌کند، آن‌ها را به ذهن منتقل کرده و به صورت تصویر در مغزش بایگانی می‌کند (ظهرابی، ۱۳۸۶: ۲۵۱).

در این رابطه روان‌شناسان نیز معتقدند که سرعت پردازش تصاویر در مغز انسان‌ها نسبت به متن بیشتر است؛ زیرا متن باید به شکل خطی و در زمانی توسط مغز انسان خوانده و رمزگشایی شود اما عناصر تصویری را می‌تواند به‌صورت همزمان درک کند (پارکینسون^۲ به نقل از مصلح زاده، ۱۳۹۱: ۲)؛ به همین دلیل است که درک متن و خواندن آن زمان بیشتری را می‌طلبد. پرواضح است که تصاویر نقش مهمی در یادگیری دارند. در این میان نیز اهمیت تصویر در آموزش زبان‌های خارجی (مانند زبان انگلیسی و عربی) آن‌قدر چشمگیر است که روشی آموزشی به نام روش «سمعی-بصری» بر اساس آموزش از طریق تصویر ایجاد شده است. حقیقتاً تصاویر و عکس‌هایی که در کتاب‌های درسی استفاده می‌شوند، بخشی از محتوا است که قرارگیری آن در موقعیت مناسب و حفظ تناسب آن با متن و محتوا دقت و دانش بسیاری را می‌طلبد تا مشاهده و رجوع به آن‌ها توسط فراگیر باعث سهولت یادگیری شوند. با توجه به مطالب فوق به این نتیجه می‌رسیم که تصاویر برحسب کارکردی که دارند نقش مهمی در تقویت آموزش و یادگیری دارند (چه از نظر کمی و چه از نظر کیفی) همانطور که لوی^۳ و لنتز^۴ در این رابطه اظهار می‌دارند «چنانچه تصاویر، محتوای متن را تقویت کنند، نتیجه آن نزدیک شدن شاگرد به پیام اصلی متن است که دستاورد آن افزایش برآیند یادگیری است» (Levie & Lentz, ۱۹۸۲) (به نقل از روحانی و همکاران، ۱۳۹۲: ۹۵). آموزش زبان عربی در ایران دارای اهمیت زیادی می‌باشد و در نظام آموزشی کشور، کتاب درسی به عنوان اصلی‌ترین منبع یاددهی و یادگیری شناخته شده است (سیفی و اشتاء، ۱۴۰۲: ۸). با توجه به موارد مذکور و به دلیل اهمیت رابطه و تناسب متن و تصویر در این کتاب‌ها به دلیل نیل به اهداف آموزشی، در پژوهش حاضر به بررسی میزان تناسب و رابطه تصویر و متن کتاب‌های عربی

^۱ Sipe

سایپ (۱۹۹۸) پژوهشگری است که بر نقش فعال و معنا ساز تصاویر در کتاب‌های درسی تأکید دارد و تعامل متن و تصویر را در فرایند یادگیری و خوانش، بسیار مهم می‌داند.

^۲ Parkinson

^۳ Levie

^۴ Lentz

متوسطه اول بر اساس فرانش ترکیبی نظریه گونتر کرس^۱ و تئو ون لیوون^۲ که در حوزه نشانه‌شناسی اجتماعی است، پرداخته می‌شود؛ طبق این فرانش، تصاویر به صورت پیوسته (رابطه و تناسب آن با متن) مورد بررسی و واکاوی قرار می‌گیرند.

۱-۲. پرسش‌های پژوهش

پرسش‌های پژوهش بدین شرح است:

۱. تناسب و پیوستگی میان تصاویر و متن‌های مربوط به آن در کتاب‌های عربی متوسطه اول بر اساس فرانش ترکیبی چگونه ارزیابی می‌شود؟
۲. تناسب و پیوند میان متن و تصویر در کتاب‌های عربی متوسطه اول تا چه میزان موجب نیل به اهداف آموزشی و انتقال کامل معنا به فراگیران می‌شود؟

۲. پیشینه تحقیق

مطالعات و پژوهش‌هایی در حوزه تحلیل تصاویر کتاب‌های درسی به خصوص بر اساس نظریه کرس و ون لیوون و همچنین تناسب تصاویر با متن در داخل کشور صورت گرفته است که در اینجا به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود. مصلح زاده (۱۳۹۱) در پژوهش خود تصاویر کتاب‌های درسی دوره راهنمایی را با روش توصیفی-تحلیلی و بر اساس نشانه‌شناسی اجتماعی کرس و ون لیوون مورد بررسی و پژوهش قرار داده است. نتایج نهایی تحلیل تصاویر این کتاب نشان داد که ساخت تصاویر بیشتر روایتی بوده و در حالت نمایشی و ارائه‌دهنده قرار دارند و در بیشتر تصاویر مورد بررسی امکان برقراری ارتباط و تماس با مشاهده‌گر نیست یا کم است. تحریریان و صدری (۱۳۹۲) در پژوهش خود به بررسی و تحلیل تصاویر کتاب‌های زبان انگلیسی مقطع دبیرستان بر اساس نظریه کرس و ون لیوون پرداخته‌اند. آن‌ها در این تحقیق کارایی و سودمندی این تصاویر در راستای اهداف آموزشی را مورد بررسی قرار داده‌اند و به این نتیجه رسیده‌اند که هرچند تصاویر این کتاب‌ها دارای کارکرد اطلاع‌رسانی و توضیحی‌اند اما از قابلیت بالقوه آن‌ها به طور کامل استفاده نشده است. وکیلی فرد و آقایی (۱۳۹۳) در پژوهش خود به بررسی تصاویر به کار برده شده در دو کتاب سطح مقدماتی آموزش زبان فارسی به غیرفارسی‌زبانان به نام‌های «فارسی بیاموزیم» و «زبان فارسی» بر اساس روش نشانه‌شناسی اجتماعی پرداخته‌اند. در نهایت در این تحقیق پیشنهاد و تأکید شده که نیاز است از الگوهای روایتی گذرا و ناگذر در درس‌ها و تمارینی که در این کتاب است برای تقویت مهارت‌های گوناگون زبان استفاده شوند. در پژوهشی که رضایی و سجودی (۱۳۹۴) به بررسی بازنمایی جنسیت در متون دیداری آموزش زبان انگلیسی به غیرانگلیسی‌زبانان بر اساس نظریه کرس و ون لیوون پرداختند و روش تحقیق آن‌ها توصیفی-تحلیلی بوده است، با بررسی تصاویر و رابطه آن با متن بیان می‌کنند که چگونه فرهنگ جامعه انگلیسی‌زبان، طبیعی و اجتناب‌ناپذیر به تصویر کشیده شده و نتیجه گرفته‌اند که این تصاویر فاقد سوگیری جنسیتی بوده اما مجموعه عوامل متنی دخیل در تصاویر که موردی انتخاب و گزینش شده به نوعی تقسیم‌بندی جنسیتی را در نقش‌های اجتماعی به نمایش می‌گذارد. نظری منظم و موسوی (۱۳۹۵) در مقاله خود با عنوان «نقد و بررسی نقش آموزشی تصویر در کتاب‌های آموزش زبان عربی به غیر عرب‌زبان‌ها» با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی و با تکیه بر نظر صاحب‌نظران در خصوص شاخصه‌های تصویر مناسب برای کتاب‌های آموزشی، به بررسی میزان رعایت استانداردهای تصویر آموزشی در کتاب تاریخ الادب العربی نوشته حنا

^۱ Gunther Kress

^۲ Theo Van Leeuwen

الفاخوری می‌پردازند که یکی از منابع مهم درسی و پژوهشی در دانشگاه‌های ایران است. نتایج پژوهش آن‌ها نشان می‌دهد که بیشتر معیارهای مهم و تأثیرگذار یک تصویر مناسب برای کتاب آموزشی در تصاویر این کتاب رعایت نشده یا به‌ندرت رعایت شده است.

روحانی و همکاران (۱۳۹۶) در مطالعه خود با عنوان «ارزیابی پیوستگی‌های بین تصویر و متن در کتاب‌های آموزش زبان انگلیسی» رابطه و میزان تناسب متن و تصویر در کتاب‌های آموزشی زبان انگلیسی را بر اساس نظریه نشانه‌شناسی اجتماعی کرس و ون لیوون با روش توصیفی و تحلیل محتوا مورد بررسی قرار داده‌اند. نتایج تحقیق آن‌ها بیانگر آن بود که پیوستگی تصاویر و متن در دو باب تفصیلی و بروز کلامی و ذهنی افکار است. همچنین آن‌ها پیوستگی‌های این کتاب را به دو گونه هم‌کنشی و سنجشی تقسیم کرده و سرانجام در انتهای این پژوهش نتیجه گرفته‌اند که پیوستگی معنایی و مفهومی برای فهم و درک متن‌های چندرسانه‌ای و یادگیری زبان‌آموزان اهمیت زیادی دارد. احمدی و همکاران (۱۳۹۹) در تحقیق خود چگونگی بازنمایی تصاویر درس‌نامه آموزش زبان فارسی را به روش کمی و توصیفی مورد تجزیه و تحلیل قرار داده‌اند. نتایج پژوهش آن‌ها بیانگر این است که در سه فرانش مورد بررسی، تصاویر مفهومی بسیار زیاد به کار برده شده‌اند اما تصاویر روایتی بسیار کم است و وجه‌نمایی تصاویر هم از نوع طبیعی و واقعی است که بر این اساس نتیجه گرفته‌اند در این کتاب‌ها با استفاده از تصاویر واقعی از زندگی فارسی‌زبانان سعی شده الگوی غالب فرهنگی ملی و مذهبی ایرانی به مخاطبان این کتاب‌ها که غیرفارسی‌زبان هستند ارائه شود. تنهایی‌ا هری و همکاران (۱۳۹۹) در پژوهش خود تحت عنوان «رابطه متن و تصویر در کتاب‌های انگلیسی Vision» بر اساس نشانه - معناشناسی گفتمانی» با روش تحلیلی و توصیفی و بر اساس رویکرد نشانه‌شناسی اجتماعی به بررسی پیوند و تناسب میان متن و تصویر در کتاب‌های درسی زبان انگلیسی «Vision» می‌پردازند. آن‌ها در این پژوهش کوشیده‌اند دریابند متن‌ها و تصاویر این کتاب تا چه حد با فرانش ترکیبی همخوانی دارند. نتایج تحقیق آن‌ها نشان داد که در این کتاب آموزش و انتقال معنا به دلیل عدم همپوشانی لازم میان تصویر و متن دچار مشکل شده و هدف آموزشی لازم حاصل نشده است.

بنابراین وجه ممتاز در مقاله حاضر این است که به بررسی میزان تناسب بین متن و تصویر در کتاب‌های نونگاشت عربی متوسطه اول بر اساس فرانش ترکیبی نظریه گونتر کرس و تئو ون لیوون پرداخته می‌شود که متفاوت از پژوهش‌های انجام گرفته است.

۳. چارچوب نظری

۳-۱. تصاویر آموزشی

تصاویر موجود در کتاب‌های درسی به‌عنوان منبع مهمی از منابع آموزشی به شمار می‌رود و همواره به‌عنوان یکی از ابزارهای آموزشی، مورد توجه متخصصان حوزه تعلیم و تربیت است و یکی از مهم‌ترین قسمت‌هایی است که گفتمان آموزشی جهت ترغیب یادگیرنده و تأثیرگذاری و ایجاد ارتباط بر آن استوار است.

تصویر یکی از ابزارهای اقناعی است که به‌طور خودکار و به‌راحتی وقایع و ویژگی‌های جهان خارج را در خود منعکس می‌کند؛ پس تصویر مجموعه‌ای از نمادها و نشانه‌ها بر اساس مشاهدات جهان خارج است و در تلاش است که واقعیت را از انتزاعی به ملموس تبدیل کند (سعدی، ۲۰۰۹: ۱۸).

هدف از مصورسازی متن‌ها، ارسال مؤثرتر پیام، برقراری ارتباط و نفوذ بیش‌تر نسبت به متن نوشتاری صرف است؛ بنابراین تصاویر آموزشی، به شکل قابل‌تحسینی در انتقال مفهوم به فراگیر کمک می‌کند و همچنین با توضیحات شفاف و گویای خود، برای یاری‌رساندن محتوا به کار می‌روند (زمانی و همکاران، ۱۴۰۳: ۶۶).

تصاویر آموزشی، بیان مفاهیم، موضوعات، ارتباطات، ارزش‌ها، شخصیت‌ها و اشیاء به صورت دوبعدی یا سه‌بعدی است. تصاویر ممکن است به روش‌های گوناگونی در کتاب‌های درسی ارائه گردد. این تصاویر، بهترین روش برای ارتباط برقرار کردن دانش آموزان با دنیای علم و دانش و از مهم‌ترین اجزای تشکیل‌دهنده کتاب‌های درسی‌اند (حسن‌پور و غفاری نژاد، ۱۳۹۴: ۹) شیخی در مورد این قبیل تصاویر می‌گوید: «تصویر آموزشی یک وجه تخصصی دارد که عبارت است از اینکه ما با تصاویر آموزشی، مخاطب را به آموزش دعوت می‌کنیم یا می‌خواهیم احساسات، ذهن و منطق او را با سؤال مواجه سازیم. پس در تصویر درست مانند یک امر مکتوب برای آموزش عمل می‌کنیم» (شیخی ۱۳۸۴، به نقل از اکبری و همکاران، ۱۳۹۵: ۷۱).

۳-۲. نشانه‌شناسی

نشانه‌شناسی عبارت است از علم مطالعه نشانه‌ها یا همان‌گونه که امبرتو اکو^۱ گفته: «نشانه‌شناسی با هر چیزی که بتوان آن را نشانه قلمداد کرد سروکار دارد» (Eco, ۱۹۷۹: ۷).

نشانه‌شناسی، دانشی است که نظام‌های نشانه‌ای از قبیل نظام زبان‌ها، تصاویر و ... را مورد مطالعه قرار می‌دهد (سازانی، ۱۳۷۹: ۷۷). به بیان دیگر درباره ماهیت نشانه می‌توان این تعریف را ارائه کرد «نشانه‌شناسی با انتساب معنا به هر چیزی در جهان سروکار دارد» (چندلر^۲، ۱۳۸۷: ۲۴). نشانه‌های بصری مانند نشانه‌های راهنمایی و رانندگی معمولاً اولین دسته از نشانه‌هایی هستند که به ذهن می‌رسند؛ اما نشانه، معنای عام‌تر و کلی‌تری دارد و به معنای هر چیزی است که بر دیگری دلالت دارد. کلمه، تصویر، صدا یا یک شیء خاص می‌تواند نشانه باشد (همان: ۱۳). تعریف دیگری که از نشانه‌شناسی ارائه شده عبارت است از اینکه «نشانه‌شناسی به معنای مطالعه روش‌های ارتباطی و ابزاری است که از طریق متقاعد کردن و ترغیب گیرنده پیام به منظور تأثیرگذاری بر او مورد استفاده قرار می‌گیرد که این عملکرد مربوط به زبان‌شناسی است اما در ساختارهای نشانه‌شناسی شکل گرفته هم وجود دارد؛ بنابراین نشانه‌شناسی را می‌توان مطالعه روش‌های ارتباطی به عنوان مثال مطالعه ابزارهایی که برای تأثیرگذاری بر دیگران استفاده می‌شود، تعریف کرد» (السید حسنین، ۲۰۱۸: ۴۴۳). آسامه الزکی السید علی العربی^۳ نشانه‌شناسی را علمی تعریف می‌کند که علائم، تصاویر و نقاشی‌ها را مورد مطالعه قرار می‌دهد؛ زیرا نشانه‌شناسی تصویر، بخشی از نشانه‌شناسی اجتماعی است که به مطالعه چگونگی ساخت معانی اجتماعی انسان از تصاویر و نقاشی‌ها می‌پردازد و بیان می‌کند که نشانه‌شناسی توسط فردیناند دو سوسور^۴ زبان‌شناس متبلور شد؛ به عنوان علمی که نشانه‌ها را درون زندگی اجتماعی مطالعه می‌کند (۲۰۱۲: ۹)؛ بنابراین همانطور که اشاره شد، فردیناند دو سوسور (زبان‌شناس سوئیسی) یکی از بنیان‌گذاران علم نشانه‌شناسی می‌باشند. علم نشانه‌شناسی به طور کلی ساختار و کارکرد نشانه‌ها (متن، تصویر، صدا) را در خلق

^۱ Umberto Eco

^۲ Chandler

^۳ پژوهشگر مصری حوزه زبان‌شناسی و نشانه‌شناسی تصویری است که فعالیت‌های علمی او بیشتر بر تحلیل نشانه‌شناسانه تصاویر و علائم بصری در متون آموزشی، به ویژه کتاب‌های درسی زبان عربی، متمرکز است.

^۴ Ferdinand de Saussure

معنا بررسی می‌کند. کرس و ون لیوون این دیدگاه را گسترش داده و با رویکرد نشانه‌شناسی اجتماعی نشان می‌دهند که در ادامه توضیح داده می‌شود.

۳-۳. حوزه نشانه‌شناسی اجتماعی

نشانه‌شناسی اجتماعی نظریه بینا رشته‌ای است که ریشه در مکتب فرانسوی نشانه‌شناسی، حلقه‌های نشانه‌شناسی سیدنی و زبان‌شناسی نقش‌گرای هالیدی دارد. اولین بار کلمه نشانه‌شناسی اجتماعی را هالیدی در کتاب خود با عنوان «زبان و نشانه‌های اجتماعی» (۱۹۸۷) به کار برد و به زبان‌شناسی معرفی کرد (جولهرزاده، ۱۳۹۶: ۲۱).

در این رابطه، در مورد پیدایش رویکرد نشانه‌شناسی اجتماعی گفته شده است که با تلفیق رویکرد ساختارگرایی سوسور و کارکردگرایی هالیدی این رویکرد نوین به نام نشانه‌شناسی اجتماعی بنیان گذاشته شده است؛ در این روش، معنای نشانه پدیده‌ای برانگیخته تلقی می‌شود نه امری دلبخواهی؛ بنابر نظریه نشانه‌شناسی اجتماعی، امکان تولید معناهای متفاوت برای هر نشانه وجود دارد که گفتمان‌های گوناگون بر ایجاد معنای مورد نظر خود بر آن، با یکدیگر به رقابت می‌پردازند؛ بنابراین در تحلیل نشانه‌شناسی اجتماعی به جای اینکه صرفاً نشانه مورد مطالعه قرار گیرد، باید بر بستر فرهنگی و اجتماعی که نشانه در آن تولید و به کار می‌رود، متمرکز شد (تقی پور و همکاران، ۱۳۹۸: ۶۸).

در مورد نظریه نشانه‌شناسی اجتماعی کرس و ون لیوون هم باید متذکر شد که کرس و ون لیوون (۲۰۰۶) از مفهوم نظریه کارکردگرا یا نقش‌گرای ارائه شده توسط هالیدی (۱۹۹۶) برای توضیح نظریه نشانه‌شناسی اجتماعی خود استفاده کردند. این دو شخص به منظور طراحی تصویری بر اساس نظریه نشانه‌شناسی اجتماعی، دستوری ارائه می‌کنند که بر پایه یک انگاره اجتماعی است. آن‌ها معتقدند، همانطور که دستور زبان کمک‌کننده به خواننده برای درک و فهم جملات پیچیده است، دستور زبان طراحی تصویری هم نقش مهمی را در درک و فهم تصاویر ایفا می‌کند. دستور زبان، طرح‌های منظم و مخفی که در ارائه تصاویر وجود دارد را مشخص و آشکار می‌سازد؛ بنابراین، این ابزاری است که به زبان‌آموز کمک می‌کند که تصاویر را مورد ارزیابی قرار دهد و با اطلاعاتی که در آن است ارتباط برقرار کرده و معنی موجود در آن‌ها را به دست آورد (روحانی و دیری، ۱۳۹۶: ۱۰۴). پس رویکرد نشانه‌شناسی اجتماعی تحلیلی است که این دو از بازنمود تصویری ارائه می‌دهند و در کتاب خودشان به نام «خوانش تصویر، دستور طراحی بصری» (۱۹۹۶) روش خود در بررسی تصاویر را تحت عنوان «نشانه‌شناسی اجتماعی» معرفی کرده‌اند (تنهایی‌اوری و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۵۵). ون لیوون در مورد نشانه‌شناسی اجتماعی می‌گوید: «نشانه‌شناسی اجتماعی از متون بسیار متنوعی از جمله عکس‌ها، تبلیغات، صفحات، روزنامه‌ها و فیلم‌ها بهره می‌گیرد تا نحوه خلق معنا از رهگذر تعاملات پیچیده نشانه‌شناختی را توضیح دهد» (۱۳۹۵: ۱۵)؛ بنابراین در تحلیل کتاب‌های درسی، بررسی هم‌زمان متن و تصویر در چارچوب نشانه‌شناسی اجتماعی کرس و ون لیوون امکان درک عمیق‌تری از چگونگی هم‌افزایی این دو عنصر در انتقال مفاهیم آموزشی را فراهم می‌سازد. این رویکرد کمک می‌کند تا رابطه میان پیام نوشتاری و پیام دیداری به عنوان یک ساختار معنادار و هدفمند بررسی شود و ابعاد پنهان قدرت، ایدئولوژی و فرهنگ در طراحی آموزشی آشکار گردد.

۳-۳-۱. نظریه کرس و ون لیوون در تحلیل تصویر و متن

کرس و ون لیوون نظریه نقش گرای هالیدی را مبنای مطالعه خود قرار دادند و رویکرد نشانه‌شناسی اجتماعی را به منظور تحلیل تصاویر به کار گرفتند. آن‌ها در یکی از آثار مهم‌شان به نام «خواندن تصاویر؛ دستور طراحی بصری» (۱۹۹۶) بر اساس چارچوب نشانه‌شناسی اجتماعی به موضوع نظریه خود یعنی تحلیل تصاویر پرداختند. به اذعان ویل کاکس^۱ (۲۰۱۴) کرس و ون لیوون، فرانش‌های هالیدی در دستور نقش‌گرای نظام‌مند را از فرانش‌اندیشگانی به معنای بازنمودی، از فرانش‌بینافردی به معنای تعاملی و از فرانش‌متنی به معنای ترکیبی تغییر دادند و با ایده تغییر در واژگان از این فرانش‌ها در جهت تحلیل تصاویر و تناسب با متن (در فرانش‌ترکیبی) استفاده کردند (به نقل از تنهایی اهری و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۵۵). کرس و ون لیوون با استفاده از معنای بازنمودی و تعاملی و ترکیبی، دستور بصری طراحی کردند و آن‌ها را برای تحلیل تصاویر به کار بردند. در پژوهش حاضر به بررسی رابطه و تناسب میان متن و تصویر در کتاب‌های درسی عربی متوسطه اول بر اساس فرانش‌ترکیبی پرداخته می‌شود.

۳-۳-۱-۱. فرانش‌ترکیبی

فرانش‌یا معنای ترکیبی که یکی از فرانش‌های مربوط به تحلیل تصاویر کرس و ون لیوون است، بیشتر برای تحلیل تصاویری به کار می‌رود که در کنار نوشته و متن می‌آیند؛ به عبارت دیگر برای تحلیل متونی که تصاویر و نوشته را در کنار یکدیگر برای رساندن یک معنا به کار می‌گیرند؛ مانند صفحات روزنامه‌ها و مجله‌ها، گزارش‌های وابسته به تصویر، کتاب‌های مصور و کتاب‌های درسی که شامل متن و تصویر باشند؛ (بنگرید به: ۱۹۴-۱۷۵: Kress & Van Leeuwen, ۲۰۰۶)؛ مانند بررسی تناسب و رابطه میان تصاویر و متون کتاب‌های عربی متوسطه اول که موضوع پژوهش پیش‌رو است. کرس و ون لیوون در مورد این فرانش می‌گویند: «معانی ترکیبی یا متنی عناصر تعاملی و بازنمودی را با هم یکپارچه می‌سازند تا یک کل معنادار را تشکیل دهند» (به نقل از تقی‌پور و همکاران، ۱۳۹۸: ۷۱).

بر اساس دیدگاه کرس و ون لیوون، فرانش‌ترکیبی در متن‌های ترکیبی به کار برده می‌شوند؛ یعنی منابعی که دارای متن نوشتاری همراه با تصاویر باشند (همان: ۱۷۵-۱۷۶). همان‌طور که بیان شد، بعضی از کتاب‌های درسی مانند کتاب‌های درسی عربی دوره متوسطه اول جزء این دسته‌اند. همان‌طور که مایر^۲ نیز در رابطه با اهمیت این موضوع گفته: «به کارگیری تصاویر و متن در کنار هم موجب درک بهتر می‌شود» (به نقل از نظری منظم و موسوی، ۱۳۹۵: ۳۲)؛ بنابراین در تحلیل رابطه‌ی تصویر و متن در کتاب‌های درسی مانند پژوهش حاضر، فرانش‌ترکیبی بررسی می‌کند که متن چگونه در کنار تصویر قرار گرفته، کدام عنصر برجسته شده و چه ارتباطی میان اجزای تصویر و متن برقرار است. این فرانش‌نشان می‌دهد که طراحی تصویری کتاب نه تنها زیبایی‌شناختی، بلکه معنا ساز و گفتمانی است و می‌تواند پیام‌های خاص آموزشی یا فرهنگی را منتقل کند. پس در بررسی رابطه تصویر با متن این فرانش مورد استفاده قرار می‌گیرد.

۴. مواد و روش پژوهش

^۱ Wilcox

^۲ Mayr

در این پژوهش مجموعه کتاب‌های عربی دوره اول متوسطه تحت عنوان «عربی، زبان قرآن پایه هفتم»، «عربی، زبان قرآن پایه هشتم» و «عربی زبان قرآن پایه نهم» نونگاشت (چاپ سال تحصیلی ۱۴۰۳-۱۴۰۴) مورد بررسی قرار گرفت. روش این پژوهش توصیفی از نوع تحلیل محتوا است. جامعه آماری این پژوهش تصاویر و متون اصلی و ابتدایی دروس کتاب‌های عربی دوره متوسطه اول است. با توجه به اینکه کتاب هر پایه شامل ۱۰ درس و ۱۰ مورد از متن همراه با تصاویر است، جامعه آماری شامل ۳۰ متن و تصویر مربوطه است که به دلیل محدودیت حجم نیمی از این تصاویر (۱۵ مورد) به صورت تصادفی بررسی می‌شود.

در قسمت یافته‌های پژوهش چند نمونه از این تصاویر همراه با متن آورده می‌شوند و از جهت رابطه و تناسب میان آن‌ها (تصویر و متن) مورد بررسی قرار می‌گیرند و سپس در قسمت نتایج به بیان ارزیابی کلی تناسب میان متن و تصاویر کتاب‌های عربی متوسطه اول پرداخته می‌شود.

۵. یافته‌های پژوهش

چنان‌که پیش‌تر بیان شد، پژوهش حاضر به بررسی رابطه متن و تصویر در کتاب‌های عربی متوسطه اول بر اساس فرانش ترکیبی یا متنی نظریه کرس و ون لیوون که در حوزه نشانه‌شناسی اجتماعی است، پرداخته است. در این راستا تعداد ۱۵ تصاویر و متن مربوطه (هرپایه ۵ تصویر و متن به صورت تصادفی) مورد بررسی قرار گرفت. این تصاویر از قسمت اصلی و ابتدایی هر یک از درس‌های کتاب‌های عربی متوسطه اول انتخاب شدند که در زیر هر یک از این تصاویر نیز متن مربوط به آن آورده شده است. از لحاظ میزان تناسب این تصاویر با متن مربوطه، تصاویر در ۳ سطح تناسب زیاد یا مناسب با متن، تناسب متوسط با متن و تناسب کم با متن درجه‌بندی شدند. از آنجایی که در این نوشتار پرداختن به همه نمونه‌ها به دلیل حجم زیاد امکان‌پذیر نیست، برای هر کدام از این درجه‌ها و سطوح ۳ تصویر به عنوان نمونه (از هر پایه هفتم، هشتم و نهم یک نمونه) در این پژوهش آورده شده است؛ بدین صورت که ۳ مورد از تصاویری که با متن خود تناسب بالا یا مناسبی دارند، ۳ نمونه از تصاویری که با متن خود تناسب متوسطی دارند و ۳ نمونه از تصاویری که با متن خود تناسب کمی دارند، آورده شده است؛ اما جمع‌بندی کل تصاویر که جمعاً ۱۵ تصاویر می‌باشند که به صورت تصادفی انتخاب شدند، در نمودار در قسمت نتایج پژوهش ارائه می‌شود. در ادامه به بررسی این تصاویر نمونه پرداخته می‌شود.

۵-۱. بررسی و تحلیل نمونه تصاویر با درجه تناسب زیاد یا مناسب با متن (از هر پایه یک نمونه)

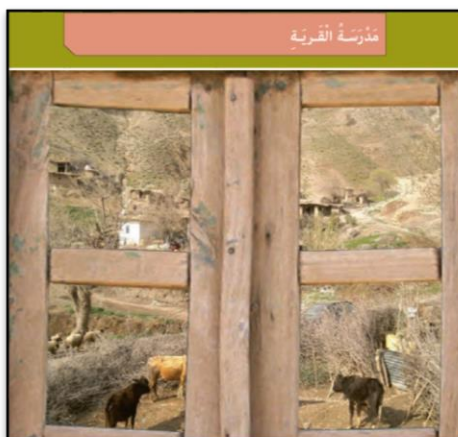
تصویر و متن ۲

(کتاب عربی، زبان قرآن پایه هشتم، ۱۴۰۳: ۳۵)

تصویر و متن ۱

(کتاب عربی، زبان قرآن پایه هفتم، ۱۴۰۳: ۵۹)

تصویر و متن ۳

(کتاب عربی، زبان قرآن پایه نهم، ۱۴۰۳: ۷۵)

در «تصویر و متن ۱» متن در بالا و تصویر، زیر آن قرار دارد. در مورد بالا و پایین بودن متون تصویری و نوشتاری، کرس و ون لیوون به تفاوت معنایی بالقوه معتقدند. به نظر آن‌ها آنچه در بالا قرار دارد ایده آل و آنچه در پایین قرار گرفته واقعی خوانده می‌شود؛ طبق نظر آن‌ها، اگر قسمت بالای تصویر دارای متن باشد یا در زیر متن، تصویر آمده باشد، در این صورت نقش متن نقش کلیدی بوده و نقش تصویر هم نقش مطیع متن است که در جای خود مهم است (Kress & Van Leeuwen, ۲۰۰۶: ۱۸۶). براساس این نظر، تصویر مورد بحث، واقعی است؛ چرا که پایین‌تر از متن نوشتاری قرار گرفته و تصویر به‌عنوان کلیت بحثی است که این متن مطرح می‌کند که همان مکالمه بین دو نفر است و مطابق با واقعیت درس است. این تصویر، مکالمه دو دانش‌آموز را نشان می‌دهد که در متن نوشتاری همین موضوع تصویر و هدف اصلی درس را که مکالمه است ذکر

کرده است. از آنجایی که متن «كَيْفَ حَالِكٍ؟ أَنَا بِخَيْرٍ وَ كَيْفَ أَنْتِ؟» مرتبط با موضوع تصویر که مکالمه دو دانش‌آموز است، پس این تصویر مرتبط با مبحث درس است و تناسب و پیوستگی مناسب و زیادی را با این متن دارد و دانش‌آموز با دیدن این تصویر تا اندازه زیادی به معنا و مفهوم تصویر و هدف درس پی می‌برد. در «تصویر و متن ۲» عکس در پایین صفحه و بعد از متن مشاهده می‌شود و از الگوی ایده آل در بالا و واقعی در پایین تبعیت می‌کند. متن بالای تصویر در مورد آشپزی و پختن غذا است و با ضمیر و فعل اول شخص مفرد که موضوع درس سوم کتاب عربی پایه هشتم هست، این مطلب بیان شده است (أَنَا طَبَّاحَةٌ. أَطْبُخُ طَعَامًا لَذِيذًا: من آشپزم و غذای لذیذی می‌پزم). این متن با تصویر تناسب و پیوستگی دارد؛ به دلیل تماس مستقیم کنشگر با بیننده کاملاً او را درگیر این کنش یعنی آشپزی کرده و بیننده می‌تواند خود را جای این زن در تصویر قرار دهد و خود را آشپزی که در حال پختن غذا است فرض کند و بگوید من آشپز هستم (أَنَا طَبَّاحَةٌ) که متناسب با ضمیر و فعل اول شخص که در متن بالای تصویر قرار گرفته است و در نتیجه از این حیث ارتباط زیاد و مناسبی بین متن و تصویر برقرار می‌شود. «تصویر و متن ۳» هم تناسب زیاد و کاملی بین متن و تصویر برقرار شده است. در این تصویر، متن نوشتاری که کوتاه و موضوع‌محور است، در بالای تصویر که در جایگاه ایده‌آل است قرار گرفته و تصویر در پایین این متن که در جایگاه واقعی است، قرار دارد که دارای جزئیات بوده و به حقیقت زندگی نزدیک است. این تصویر، موضوع متن که مدرسه روستا است را به صورت عینی بازنمایی کرده است؛ زیرا نمای بیرونی پنجره محیط روستایی را نشان داده که متناسب با کلمه «الْقَرْيَةُ» است و خود پنجره چوبی نیز با توجه به ذکر کلمه «مَدْرَسَةٌ» در متن، جزئی از اجزاء مدرسه به شمار می‌رود؛ این موارد رابطه متن و تصویر را برقرار کرده است هرچند در این تصویر جزئیات بیشتری از محیط مدرسه مانند میز، نیمکت و... بازنمایی نشده‌اند ولی نمای روستایی به شکل کامل و قابل فهم برای بیننده و فراگیر به تصویر کشیده شده است؛ بنابراین می‌توان گفت در این تصویر ارتباط و تناسب بین متن و تصویر زیاد و به‌خوبی شکل گرفته است.

۲-۵. بررسی و تحلیل نمونه تصاویر با درجه تناسب متوسط با متن (از هر پایه یک نمونه)

تصویر و متن ۵

(کتاب عربی، زبان قرآن پایه هشتم، ۱۴۰۳: ۲۳)

تصویر و متن ۴

(کتاب عربی، زبان قرآن پایه هفتم، ۱۴۰۳: ۶۹)

تصویر و متن ۶

(کتاب عربی، زبان قرآن پایه نهم، ۱۴۰۳: ۱۱۱)

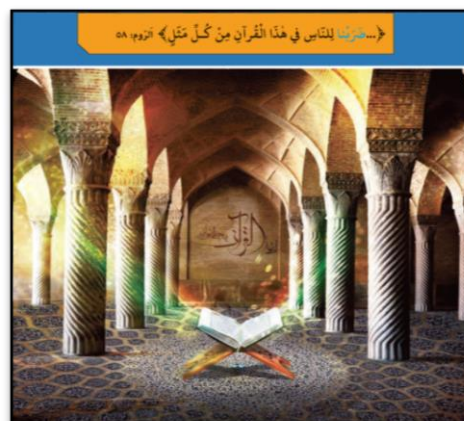
در «تصویر و متن ۴» تصویر ذیل متن نوشتاری قرار گرفته و نمونه واقعی آن متن را ترسیم کرده و متن در جایگاه بالا قرار دارد. در متن که کلمه «السَّوْق» برجسته شده، در تصویر نشان داده شده است که از این نظر تا حدودی تناسب بین این متن و تصویر برقرار شده است (چون واژه «السَّوْق» که در متن ذکر شده، در تصویر بازنمایی شده است)؛ اما به دلیل اینکه به کنش مکالمه تلفنی که در تصویر بازنمایی شده در متن عربی به آن اشاره‌ای نشده است، بین تصویر و متن در این قسمت گسستگی به وجود آمده است. از این رو ارتباط بین متن و تصویر نه زیاد و ایده آل بلکه در حد متوسط است. در «تصویر و متن ۵» تصویر به عنوان عنصر واقعی و عینی عبارت «الْعَالَمُ الْإِسْلَامِي» در زیر آن بازنمایی شده است که مطابق با الگوی «بالا - ایده آل و پایین - واقعی» کرس و ون لیوون است. از نظر پیوستگی عناصر برجسته بین متن و تصویر، باید اشاره کرد که در متن کلمه «الْعَالَمُ» یعنی جهان (منظور کل کشورهای جهان) با رنگ قرمز برجسته شده‌اند اما در تصویر، کشورهای اسلامی با رنگ سبز برجسته شده‌اند که این مورد موجب عدم پیوستگی کامل بین متن و تصویر شده است و در صورتی پیوستگی کامل ایجاد می‌شد که عناصر برجسته متن و تصویر با هم هماهنگی داشتند؛ یعنی «الْعَالَمُ الْإِسْلَامِي» در متن، کامل به رنگ سبز برجسته می‌شد تا متناسب با عنصر برجسته سبزرنگ تصویر (کشورهای اسلامی) شود. از این رو تناسب در حد متوسط است. در مورد «تصویر و متن ۶» موضوع درسی که این تصویر در آن به عنوان تصویر اصلی و ورودی درس انتخاب شده، معرفی و تأثیر رنگ‌ها است که از این حیث، تناسب و پیوستگی بین موضوع و تصویر برقرار شده است. از نظر ارتباط تصویر با متن بالای خود تحت عنوان «تأثير الألوان» چون عنصر اصلی در تصویر پسرپچه است ولی در متن ذکر نشده، از پیوستگی بین متن و تصویر کاسته شده است ولی کلمه «الألوان» در تصویر صورت و دست پسرپچه بازنمایی شده است؛ بنابراین در حالت کلی می‌توان گفت، با توجه به موضوع و محتوای درس تا حدودی تناسب را بین این متن و تصویر می‌توان متصور شد (در حد متوسط).

۳-۵. بررسی و تحلیل نمونه تصاویر با درجه تناسب کم با متن (از هر پایه یک نمونه)

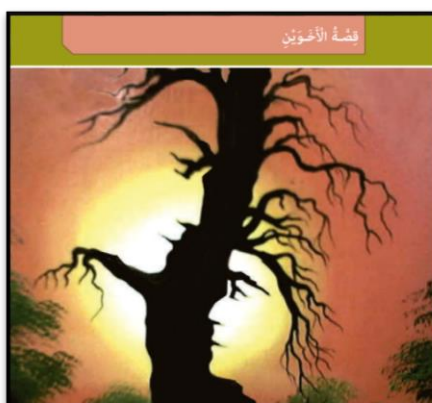
تصویر و متن ۸

(کتاب عربی، زبان قرآن پایه هشتم، ۱۴۰۳: ۸۵)

تصویر و متن ۷

(کتاب عربی، زبان قرآن پایه هفتم، ۱۴۰۳: ۸۵)

تصویر و متن ۹

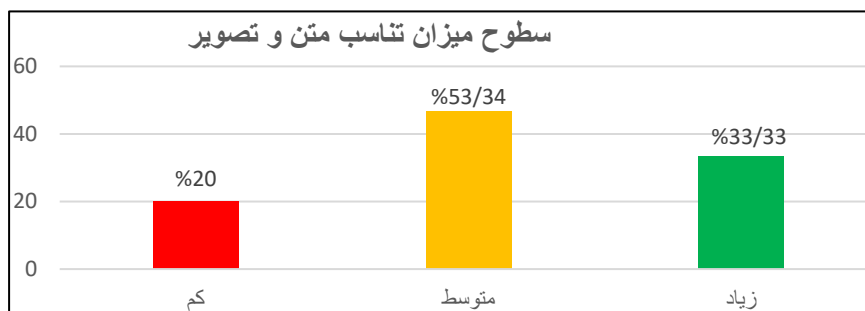
(کتاب عربی، زبان قرآن پایه نهم، ۱۴۰۳: ۳۷)

در «تصویر و متن ۷» از نظر تناسب بین این متن و تصویر تا حدود زیادی گسستگی وجود دارد تا پیوستگی؛ از لحاظ اینکه آیه‌ای از قرآن در قسمت بالای تصویر و در جایگاه ایده‌آل قرار گرفته و تصویر در زیر این متن بازنمایی شده و مثال عینی قسمتی از متن (کتاب قرآن) است، باعث ایجاد تناسب جزئی شده اما عنصر برجسته متن نوشتاری واژه «ضَرْبْنَا» است؛ این در حالی است که عنصر برجسته تصویر، کتاب قرآن است؛ بنابراین عناصر برجسته تصویر (قرآن و متن دارای ناهمخوانی است و با توجه به تناقض بین تصویر و نوشتار در پیوند با ارائه عناصر با اهمیت، این عناصر از هم گسستگی دارند و هدف مورد نظر آموزشی یعنی انتقال مفهوم، کامل حاصل نشده است؛ زیرا متونی که دارای عناصر متن و تصویر می‌باشند باید به‌منظور ارائه هدف مشترک و انتقال معنا، یکپارچه عمل کنند که در اینجا این مورد رعایت نشده است؛ بنابراین تناسب در سطح کم است. در «تصویر و متن ۸» ابتدا متن ذکر شده، سپس زیر آن تصویر قرار گرفته است. از نظر رابطه بین این متن و تصویر بیشتر گسستگی وجود دارد؛ زیرا جمله‌ای که ذکر شده: «بَيْنَ الْجِبَالِ وَالْأَنْهَارِ» باعث عدم تناسب بین متن و تصویر شده است؛ به

دلیل اینکه این قسمتی از جمله که به معنای «کوهها و رودها» است و بیان می‌کند که «مجموعه آهوان در جنگل بین کوهها و رودها قرار دارند» در تصویر به نمایش در نیامده است و نمی‌توان در این قسمت تصاویر را بر اساس رابطه «ایده آل - واقعی» کرس و ون لیوون، واقعی و نشان‌دهنده عناصر متن ایده‌آل که در بالای تصویر ذکر شده در نظر گرفت. از این رو تناسب در سطح کم و غیرقابل قبول قرار دارد. در نهایت در «تصویر و متن ۹» که این تصویر و متن اصلی درس سوم کتاب عربی پایه نهم است و یکی از مسائل اصلی این درس، اهمیت دوستی و عدم دشمنی افراد با یکدیگر است. از نظر ظاهری بین این موضوع کوتاهی که در بالای تصویر بیان شده و خود تصویر ارتباط دقیق و کاملی نمی‌توان برقرار کرد. همچنین از نظر محتوایی نیز بین تصویر درخت و رابطه دوستی و عدم جنگ و دشمنی افراد با یکدیگر که موضوع درس است، نمی‌توان با متن بالای مربوطه ارتباط برقرار کرد؛ بنابراین در این تصویر تناسب بین متن و تصویر شکل نگرفته و رابطه «ایده آل - واقعی» کرس و ون لیوون که تصویر نمایانگر متن ایده‌آل بالای خود است نیز وجود ندارد. پس این تصویر نیز در سطح کم یا غیرقابل قبول با متن هست.

۶. نتیجه‌گیری

به دلیل اهمیت تناسب کامل و دقیق میان متن و تصویر در کتاب‌های درسی، این پژوهش به بررسی این موضوع پرداخت. در ادامه نتایج کلی و کامل حاصل از تحلیل داده‌ها و یافته‌های پژوهش بیان می‌شود. لازم به ذکر است به دلیل محدودیت نوشتار امکان پرداختن به همه تصاویر و متن اصلی دروس امکان‌پذیر نبود، از این رو به‌طور کلی ۹ مورد از تصاویر به‌عنوان نمونه در قسمت یافته‌ها ذکر شد اما در اینجا نتایج کل داده‌های پژوهش که در هر پایه ۵ مورد و جمعاً ۱۵ مورد است، بیان می‌شود. از این تصاویر مورد بررسی در هر ۳ پایه فقط ۵ مورد از تصاویر در سطح تناسب زیاد یا مناسب با متن قرار داشتند که متناسب با اهداف آموزشی است و ۱۰ مورد در سطح متوسط و کم قرار داشتند که در نمودار شماره ۱ به صورت در صدی آورده شده است.

نمودار شماره ۱: درصد میزان تناسب متن و تصویر

همانطور که در نمودار شماره ۱ مشاهده می‌شود، در اکثر تصاویر مورد بررسی معادل ۷۳,۳۴٪ تناسب و پیوستگی کاملی میان متن و تصویر ایجاد نشده است یا در حد متوسط ۵۳,۳۴٪ و کم ۲۰٪ تناسب برقرار شده که مطابق با اهداف آموزشی کتاب‌های درسی نیست و فقط ۳۳,۳۳٪ پیوستگی و تناسب کامل میان متن و تصویر برقرار شده است که مطابق با اهداف آموزشی است. از جمله اشکالات تصاویری که تناسب و پیوستگی بین آن‌ها و متن کم یا حتی متوسط بوده این است که عناصر برجسته تصویر و متن مربوط به آن، همسویی نداشته و زبان‌آموز در دریافت معانی دچار ابهام می‌شود که این امر بیانگر این است که همپوشانی میان متن و تصویر شکل نگرفته و در نتیجه انتقال اهداف آموزشی مورد نظر با اشکال مواجه شده است؛ زیرا تناسب و همخوانی عناصر اصلی تصویر و متن یا نوشتار برای انتقال سریع‌تر و بهتر معنا و مفهوم درس، اهمیت ویژه‌ای

داشته و موجب نیل به اهداف آموزشی می‌شود. نکته دیگری که باید به آن اشاره کرد این است که برخی از تصاویری که به صورت تقریبی در جایگاه متوسط از نظر ارتباط و تناسب بین متن و تصویر قرار گرفتند، به این دلیل است که تصاویر و متن از برخی جهات تناسب و ارتباط دارند ولی وجود عناصر دیگر در تصویر یا متن که همخوانی با یکدیگر یا با متن ندارند یا فقدان عناصر لازم، این ارتباط و تناسب را دچار مشکل کرده است و در تصاویری که از نظر ارتباط و تناسب بین متن و تصویر در سطح کم قرار گرفته‌اند، به این دلیل است که نمی‌توان پیوند و تناسبی میان آن‌ها برقرار کرد و این نمونه از تصاویر به کلی به دور از اهداف آموزشی‌اند. از جهت دیگر در تصاویر مورد بررسی که تصاویر ورودی و اصلی هر درس می‌باشند، متن در بالا و تصویر در پایین آن قرار دارد و طبق نظر کرس و ون لیوون، رابطه ایده‌آل - واقعی بین آن‌ها برقرار است؛ یعنی تصویر باید به عنوان نمونه واقعی از متن ایده‌آل به صورت کامل آن متن را بازنمایی کند. در تصاویری که در آن‌ها تناسب کامل بین متن و تصویر رعایت نشده، این مورد (الگوی ایده‌آل و واقعی کرس و ون لیوون) به طور کامل رعایت نشده است. به عبارت دیگر حدود ۷۳٪ تصاویر به طور کامل و دقیق از این قاعده ایده‌آل - واقعی کرس و ون لیوون پیروی نکرده‌اند که یکی دیگر از اشکالات تناسب متن و تصویر این کتاب‌ها بود. حدود ۳۳٪ تصاویر مورد بررسی که در حد بالا از نظر پیوستگی میان متن و تصویر هستند به طور کامل و دقیق مطابق با این قاعده است؛ بنابراین نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که تصاویر و متون اصلی در درس این کتاب‌ها نیاز به توجه بیشتری دارد چرا که همانطور که بیان شد در اکثر تصاویر مورد بررسی پیوستگی و تناسب کامل میان متن و تصویر شکل نگرفته است. از این رو لازم است به این مهم در تصاویر کتاب مورد پژوهش توجه شود تا اهداف آموزشی به طور کامل حاصل شود و در این زمینه تغییراتی صورت گیرد تا اکثر تصاویر به طور کامل با متن مربوطه خود در وضعیت تناسب زیاد، مناسب و ایده‌آل باشند تا اهداف آموزشی و انتقال معنا به صورت کامل تحقق یابد.

منابع

کتاب‌ها

- سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی (۱۴۰۳ ش). عربی، زبان قرآن؛ پایه هفتم دوره اول متوسطه، دفتر تألیف کتاب‌های درسی عمومی و متوسطه نظری، وزارت آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران.
- ----- (۱۴۰۳ ش). عربی، زبان قرآن؛ پایه نهم دوره اول متوسطه، دفتر تألیف کتاب‌های درسی عمومی و متوسطه نظری، وزارت آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران.
- ----- (۱۴۰۳ ش). عربی، زبان قرآن؛ پایه هشتم دوره اول متوسطه، دفتر تألیف کتاب‌های درسی عمومی و متوسطه نظری، وزارت آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران.
- چندلر، دانیل (۱۳۸۷ ش)، **مبانی نشانه‌شناسی**، ترجمه مهدی پارسا، تهران: انتشارات سوره مهر.
- ساسانی، فرهاد (۱۳۸۹ ش)، **معناکاوی: به‌سوی نشانه‌شناسی اجتماعی**، تهران: نشر علم.
- ون لیوون، تنو (۱۳۹۵ ش)، **آشنایی با نشانه‌شناسی اجتماعی**، ترجمه محسن نوبخت، تهران: نشر علمی.
- Kress, Gunter., & van Leeuwen, Theo. (۲۰۰۶): **Reading images: The grammar of visual design** (2nd ed), New York: Routledge.
- Eco, U. ([۱۹۶۷]۱۹۷۹). **A theory of Semiotics**. Bloomington, IN Indiana University Press.

پایان‌نامه‌ها

- سعدی، أحمد (۲۰۰۹ م)، «الصورة في الكتاب المدرسي»، رسالة ماجستير، المركز التربوي للجمهورية المغرب، مراكش.
- جوله‌زاده، مرضیه (۱۳۹۶ ش)، «بررسی سازوکار تولید معنا در عکس‌های دفاع مقدس از منظر نشانه‌شناسی اجتماعی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه هنر، کرج.
- شیخی، شیرین (۱۳۸۴ ش)، «بررسی تصویرگری کتاب‌های درسی ابتدایی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران، دانشکده هنرهای زیبا، تهران.
- مصلح زاده، فاطمه (۱۳۹۱ ش)، «نشانه‌شناسی اجتماعی تصاویر کتاب‌های درسی دوره راهنمایی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه هنر، تهران.

مجلات

- احمدی، حبیب و زهرا بابا سالاری و سعید یزدانی و علی ربیع (۱۳۹۹ ش)، «بررسی تصاویر درس‌نامه آموزش زبان فارسی بر اساس رویکرد نشانه‌شناسی اجتماعی»، پژوهش‌نامه‌ی آموزش زبان فارسی به غیرفارسی‌زبانان، سال نهم، شماره ۱، پیاپی ۱۹، صص ۱۴۸-۱۲۹.

<https://doi.org/10.30479/jtpsol.2020.12764.1471>

- اکبری مبارکه، بتول و زهرا اباذری و نرگس رحمتی و زهره میرحسینی (۱۳۹۵ ش)، «اثربخشی آموزش تصویری کتاب فارسی بر افزایش خلاقیت و مؤلفه‌های آن در دانش‌آموزان: مطالعه موردی»، فصلنامه تعلیم و تربیت، شماره ۳۰، صص ۶۷-۷۹.

- تحریریان، محمدحسین و الهام صدری (۱۳۹۲ ش)، «تجزیه و تحلیل تصاویر کتاب‌های زبان انگلیسی در مقطع دبیرستان»، **مجله زبان‌شناسی کاربردی**، سال شانزدهم، شماره ۲، صص ۱۶۰-۱۳۷.
- تقی‌پور، آرزو و فریبا یآوری و محسن مراثی (۱۳۹۸ ش)، «بازنمایی جنسیت در آثار نقاشان خودآموخته از منظر نشانه‌شناسی اجتماعی تصویر»، **فصلنامه زن در فرهنگ و هنر**، دوره ۱۱، شماره ۱، صص ۸۸-۶۵.
<https://doi.org/10.22059/jwica.2019.268690.1150>
- تنهایی اهری، نسرين و حیات عامری و علیرضا عامری و حمیدرضا شعیری (۱۳۹۹ ش)، «رابطه متن و تصویر در کتاب‌های انگلیسی «Vision» بر اساس نشانه - معناشناسی گفتمانی»، **فصلنامه زبان‌پژوهی**، سال دوازدهم، شماره ۲۷، صص ۱۷۶-۱۴۹.
<https://doi.org/10.22051/jlr.2020.29939.1826>
- حسن‌پور، محسن و سمانه غفاری نژاد (۱۳۹۴ ش)، «بررسی میزان تأثیر تصویرسازی کتاب‌های دبستان کودکان کم‌توان ذهنی آموزش‌پذیر در یادگیری»، **دومین کنفرانس بین‌المللی پژوهش در علوم و تکنولوژی**، ترکیه، استانبول.
- رضائی، طاهره و فرزانه سجودی (۱۳۹۴ ش)، «بازنمایی جنسیت در متون دیداری کتاب‌های آموزش زبان انگلیسی به غیرانگلیسی‌زبانان از منظر نشانه‌شناسی اجتماعی تصویر؛ مطالعه موردی: (۲) American English File، Four Corners (۲)، Interchange (۲)»، **ماهنامه جستارهای زبانی**، شماره ۳، پیاپی ۲۴، صص ۱۴۰-۱۱۵.
- روحانی، علی و بشیر جم و زهرا جم‌شیدزاده (۱۳۹۶ ش)، «ارزیابی پیوستگی‌های بین تصویر و متن در کتاب‌های آموزش زبان انگلیسی»، **پژوهش‌های زبانشناختی در زبان‌های خارجی**، دوره ۵، شماره ۲، صص ۲۶۹-۲۸۸.
<https://doi.org/10.22059/jflr.2015.62550>
- روحانی، علی و تهمینه آذری و فاطمه معافیان (۱۳۹۲ ش)، «ارزیابی تصاویر کتاب‌های زبان انگلیسی دوره متوسطه ایران از منظر کارکرد و تبعیض‌های جنسیتی»، **پژوهش‌های زبانشناختی در زبان‌های خارجی**، دوره ۳، شماره ۱، صص ۱۱۵-۹۳.
<https://doi.org/10.22059/jflr.2013.53765>
- روحانی، علی و خدیجه دیری (۱۳۹۶ ش)، «بررسی بعد بازنمایی تصاویر کتاب‌های انگلیسی دوره اول متوسطه در چارچوب نشانه‌شناسی اجتماعی»، **پژوهش‌های زبانشناختی در زبان‌های خارجی**، دوره ۷، شماره ۱، صص ۱۲۸-۹۹.
<https://doi.org/10.22059/jflr.2017.231031.325>
- زمانی، مهدیه و نسرين عباسی و مهدی نظری دهمند (۱۴۰۳ ش)، «میزان مطابقت مطالب کتاب درس عربی پایه هشتم با مفاهیم سند تحول بنیادین (بررسی موردی متون، تصاویر و تمرینات)»، **پژوهش در آموزش زبان و ادبیات عرب**، دوره ۶، شماره ۲، صص ۸۷-۶۰.
<https://doi.org/10.48310/alle.2025.4005>
- السید حسنین، ممدوح محمد (۲۰۱۸ م)، «دراسة سيميائية لثلاثة تصاویر من مخطوط كليلة و دمنة (رؤية فنية سيميولوجية مقارنة)»، **مجله العمارة والفنون**، العدد ۱۳، صص ۴۸۴-۴۳۹.

<https://doi.org/10.21608/mjaf.2018.20411>

- سیفی، طیبیه و زهراالسادات اشتاء (۱۴۰۲ ش)، «تحلیل و نقد محتوای کتاب عربی، زبان قرآن (۲) و (۳) پایه یازدهم و دوازدهم (رشته‌های علوم تجربی-ریاضی) براساس نظریه تایلر در بررسی ملاک‌های سازماندهی محتوا»، پژوهش در آموزش زبان و ادبیات عرب، دوره ۵، شماره ۱، صص ۲۲-۵.
<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.2783512.1402.5.1.2.0>
- ظهراپی، محمد (۱۳۸۶ ش)، «نقش تصویر و متن در یادگیری»، نشریه علامه، شماره ۱۳، صص ۲۶۰-۲۴۹.
- العربی، أسامة زکی السید علی (۲۰۱۲ م)، «سیمائیة الصورة فی کتب تعلیم اللغة العربیة لغير الناطقین بها»، مجلة کلیة التربية، مجلد ۲۸، العدد ۴.
- نظری منظم، هادی و رضا موسوی (۱۳۹۵ ش)، «نقد و بررسی نقش آموزشی تصویر در کتاب‌های آموزش زبان عربی به غیر عرب‌زبان‌ها (بررسی موردی: کتاب تاریخ الأدب العربی، اثر حنا الفاخوری)»، نشریه پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی، سال بیستم، شماره ۲، پیاپی ۳۹، صص ۴۴-۲۶.
- وکیلی‌فرد، امیررضا و حمید آقایی (۱۳۹۳ ش)، «بررسی مقابله‌ای تصاویر به‌کاررفته در کتاب‌های فارسی بیاموزیم و زبان فارسی از منظر نشانه‌شناسی اجتماعی تصویر»، نشریه آموزش زبان و ادبیات، شماره ۱، پیاپی ۳۶.
- Hutchinson, T., & Torres, E. (۱۹۹۴). "The textbook as agent of change". **ELT Journal**, ۴۸(۴), ۳۱۵-۳۲۸.
- Levie, W. Howard, & Lentz, Richard. (۱۹۸۲). "Effects of text illustration: A review of research". **Educational Technology Research and Development**, ۳۰(۴), ۱۹۵-۲۳۲.